

Маринич О.Ю.

Донецький державний університет внутрішніх справ

ПОНЯТТЯ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ І ЗАКОННИХ ІНТЕРЕСІВ ЛЮДИНИ У ДОСУДОВОМУ КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

Метою даного дослідження є формулювання поняття забезпечення прав і законних інтересів людини у досудовому кримінальному провадженні. Дане визначення має бути універсальним та охоплювати усі аспекти забезпечення того чи іншого права та законного інтересу людини на досудовій стадії кримінального провадження. Так, у ході дослідження з'ясовано, що одним з елементів поняття забезпечення прав і законних інтересів людини у досудовому кримінальному провадженні є надання учасникам досудової стадії кримінального провадження можливості реалізувати свої законні права (надання юридичної і фактичної можливості використання прав). Зазначено, що забезпечення прав і законних інтересів людини на досудовій стадії кримінального провадження включає в себе створення умов як для юридичної і фактичної можливості використання прав та задоволення законних інтересів, так і для законної можливості відмови від прав та законних інтересів. Аргументовано, що обов'язковим елементом забезпечення прав і законних інтересів людини у досудовому кримінальному провадженні є наявність процесуальних гарантій, котрі мають унормовуватися та реалізовуватися у практичній площині. Наголошено, що шляхом законодавчих та реалізаційних процесуальних гарантій має забезпечуватися можливість використання права та задоволення законного інтересу або можливість відмови від права та законного інтересу. На підставі аналізу наукової літератури та чинного законодавства нами сформульовано поняття «забезпечення прав і законних інтересів людини у досудовому кримінальному провадженні» як надання особі юридичної та фактичної можливості використання права та задоволення законного інтересу або можливості відмови від права та законного інтересу шляхом правового регулювання та реалізації процесуальних гарантій прав та законних інтересів людини у досудовому кримінальному провадженні.

Ключові слова: права, законні інтереси, досудове провадження, забезпечення прав, забезпечення законних інтересів, процесуальні гарантії.

Постановка проблеми. Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави [1]. Конституційні права людини відіграють роль одного з найважливіших чинників, що визначають будову кримінально-процесуального механізму їх забезпечення, систему процесуальних технологій, використання яких підвищує його ефективність. Важливими питаннями є чіткість і прозорість установленого законом механізму обмеження права, що відповідає принципу правової визначеності, а тому й принципу верховенства права [2, с. 86–87]. У зв'язку з цим, неабиякого значенням набуває питання щодо забезпечення прав і законних інтересів у різних видах юридичного процесу.

Дослідження особливостей забезпечення прав і законних інтересів людини у кримінальному

провадженні неможливо без ґрунтовного правового аналізу визначення поняття забезпечення прав і законних інтересів людини у досудовому кримінальному провадженні. Адже вірне та однозначне розуміння даного поняття є базисом нових наукових розробок у цьому напрямі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням питань щодо забезпечення прав і законних інтересів людини на стадії досудового розслідування займалися такі науковці: І. Ю. Бабенко, О. П. Кучинська, Л. М. Лобойко, Т. О. Лоскутов, А. В. Мельниченко, І. А. Тітко та інші. Однак, викладені у наукових працях визначення поняття «забезпечення прав і законних інтересів людини у досудовому кримінальному провадженні» не охоплювало гарантії, які забезпечують можливість відмови від права чи законного інтересу.

Постановка завдання. У наукових дослідженнях немає однозначного уявлення щодо сутності

поняття «забезпечення прав і законних інтересів людини у досудовому кримінальному провадженні». Метою даного дослідження є формулювання поняття забезпечення прав і законних інтересів людини у досудовому кримінальному провадженні. Дане визначення має бути універсальним та охоплювати усі аспекти забезпечення того чи іншого права та законного інтересу людини на досудовій стадії кримінального провадження.

Виклад основного матеріалу. Для визначення поняття «забезпечення прав і законних інтересів людини у досудовому кримінальному провадженні» проаналізуємо теоретичні уявлення та процесуальні норми, що пов'язані із вказаним поняттям.

Поняття «забезпечення прав людини» досить часто використовується як на законодавчому, так і на науковому рівнях. У той же час у науковців немає єдиної думки щодо визначення даного поняття та його сутності [3, с. 19].

Д. О. Кохановський аналізуючи ознаки поняття «забезпечення прав» підсумовує, що під даним поняттям розуміють створення умов, способів та засобів для їхньої реалізації та охорони (тобто, гарантій прав). Автор притримується позиції, що гарантії прав є складовою частиною механізму забезпечення прав особи. Даний механізм повинен розглядатися як комплексна структура правових та соціальних умов, засобів та заходів, що створюють можливість для належної реалізації кожним своїх прав, а також як діяльність зобов'язаного суб'єкта із забезпечення реалізації, охорони та захисту прав особи [4, с. 74–75].

У науці кримінального процесу є позиція, відповідно до якої процесуальний механізм забезпечення прав, свобод та законних інтересів особи у кримінальному провадженні має подвійну природу і являє собою, з одного боку, динамічну систему взаємопов'язаних соціально-правових умов, засобів та заходів, що у своїй єдності сприяють забезпеченню прав учасника кримінального провадження; а з іншого боку – діяльність осіб, які здійснюють кримінальне провадження, та інших учасників, спрямована на забезпечення реалізації, охорони, захисту прав особи. Нормативно закріплені права можуть бути реально втілені в життя лише маючи соціально-правове забезпечення [3, с. 37].

А. В. Мельниченко зазначає, що забезпечення прав особи на досудовому розслідуванні – це правова доктрина, згідно з якою особа, уповноважена в межах компетенції, передбаченої КПК України,

здійснювати досудове розслідування кримінальних правопорушень, прокурор зобов'язані надати усім учасникам процесуальних дій у кримінальному провадженні можливість належної реалізації їхніх прав, що визначені законом. Дослідник стверджує, що сутністю забезпечення прав особи на досудовому розслідуванні є взаємозв'язок елементів щодо гарантування, дотримання, реалізації, охорони, захисту основоположних прав, свобод і законних інтересів учасників процесуальних дій [5, с. 79]. Окремі автори підкреслюють, що механізм забезпечення реалізації прав, свобод та законних інтересів людини – це не лише створення умов, що сприятимуть особі у здійсненні своїх прав, а й сукупність заходів, що забезпечуватимуть процес їх реалізації [3, с. 31–32].

Таким чином, одним з елементів поняття забезпечення прав і законних інтересів людини у досудовому кримінальному провадженні є надання учасникам досудової стадії кримінального провадження можливості реалізувати свої законні права (надання юридичної і фактичної можливості використання прав).

Деякі науковці зазначають, що механізм забезпечення прав людини це єдина організована динамічна взаємообумовлена система юридичних процедур, процесуальних прав та уповноважених суб'єктів, діяльність яких спрямована на реалізацію прав людини, їх охорону та захист у кримінальному процесі. Такий механізм спрямований на забезпечення як прав людини, так і її свобод і законних інтересів, які існують у межах кримінальних процесуальних правовідносин [6, с. 241].

Законні інтереси учасників кримінального судочинства виступають гарантією задоволення потреби справедливості (свободи) та безпеки (порядку) під час кримінального провадження. Наприклад, якщо кримінальне провадження щодо особи здійснюється несправедливо (порушуються природні права людини), то навіть за відсутності певного кримінального процесуального права вона може звернутися до суду для захисту свого законного інтересу, що впливає із людської потреби справедливості (свободи). Законні інтереси займають важливе місце у процесуальному статусі учасників кримінального судочинства, адже спрямовані на забезпечення реалізації людських потреб, можливість задоволення яких не формалізована у кримінальних процесуальних правах [7, с. 243–244].

І. А. Тітко у своєму дисертаційному дослідженні сформулював розуміння диспозитивності як засади кримінального провадження, в силу

якої учасники, що відстоюють приватний інтерес, мають можливість породжувати, змінювати чи припиняти кримінальні процесуальні правовідносини, шляхом реалізації наданих їм прав [8, с. 9].

Т. О. Лоскутов стверджує, що законні інтереси учасників кримінального процесу спрямовуються на реалізацію особистих правомірних потреб, можливість задоволення яких не передбачена змістом кримінальних процесуальних прав, але узгоджуються із «духом» та основоположними ідеями кримінально-процесуального права (справедливість, неупередженість, всебічність, повнота, рівність, гуманність тощо). Тим самим законні інтереси доповнюють суб'єктивні права учасників кримінального процесу. Прикладами законних інтересів є: законний інтерес цивільного позивача щодо повного відшкодування завданої йому матеріальної шкоди, законний інтерес підозрюваного/обвинуваченого захищатися всіма не забороненими законом засобами, законний інтерес особи у статусі свідка не стати переслідуваним учасником кримінального провадження, законний інтерес особи у набутті статусу обвинуваченого, коли щодо неї є достатньо доказів, які вказують на вчинення злочину тощо [9, с. 272].

Для демонстрування забезпечення прав і законних інтересів людини у досудовому кримінальному провадженні розглянемо права і законні інтереси сторони захисту. Автори Л. М. Лобойко, О. А. Банчук пишуть, що сторона захисту у кримінальному процесі наділена певними особливими правами (перевагами захисту). До їх числа відносяться: презумпція невинуватості, заборона самообвинувачення, відсутність відповідальності за завідомо неправдиві свідчення тощо [10, с. 102]. Так, заборона самообвинувачення є юридично закріпленим правом особи не свідчити проти себе, членів сім'ї та близьких родичів, коло яких визначається законом. Підозрюваний буде мати фактичну можливість скористатись даним правом у випадку належного ознайомлення його з таким правом. Отже, сторона обвинувачення забезпечує використання права щодо заборони самообвинувачення шляхом належного ознайомлення підозрюваного з цим правом. В той же час, у підозрюваного є можливість відмови від даного права, добровільно надавши відповідні свідчення щодо себе чи близьких родичів. В такому разі гарантіями добровільної відмови підозрюваного від вищезгаданого права буде належна процедура ознайомлення підозрюваного стороною обвинувачення з його правами та суттю підозри шляхом використання обов'язкової відео-фіксації або участі захисника.

У контексті вищевказаного приклад ненадання особі юридичної і фактичної можливості скористатись правом відмови від дачі показань щодо себе міститься у рішенні ЄСПЛ «Шабельник проти України». В даній справі особа була першочергово допитана у якості свідка без участі захисника. Відповідно, як свідок, Д. Г. Шабельник був попереджений про кримінальну відповідальність за відмову від давання показань та за давання завідомо неправдивих показань. Після, у якості свідка, без присутності адвоката, заявник по справі взяв участь у відтворенні обстановки та обставин убивства [11]. Аналізуючи вказане рішення автори навчального посібника «Доказування на досудовому розслідуванні» зазначили, що фактично підозрювана особа була допитана за правилами допиту свідка. Науковці підкреслюють, що було порушено свободу від самовикриття особи, особа не була належним чином повідомлена про своє право відмовитися від давання показань та не відповідати на запитання [12, с. 105]. Таким чином, викривальні покази, надані на першочерговому етапі розслідування, стали підґрунтям усього обвинувачення. Порушення права свободи від самовикриття відбулось через нехтування стороною обвинувачення гарантіями права на захист (вчасне повідомлення суті підозри, роз'яснення права на захист тощо).

Розглядаючи поняття «здійснення права», фахівці виокремлюють різні форми поведінки володільців відповідних прав, стверджуючи, що здійснення права може полягати як у вчиненні активних дій, так і в пасивних діях володільця прав [13, с. 197]. Поняття «відмова від права» може бути визнане одним зі способів (форм) «здійснення права», що має своїм наслідком припинення існування права в певній особі [13, с. 199].

А. О. Ганжерлі у своєму дисертаційному дослідженні пропонує розглядати відмову від прав як усвідомлений, цілеспрямований, вольовий акт управленої особи, який може вчинятись у формі юридично вагової активної дії або бездіяльності та спричиняє основний юридичний наслідок у вигляді припинення стану належності цій особі раніше правомірно набутого нею відповідного суб'єктивного права [14, с. 3].

У сфері кримінального судочинства як приклад відмови від права можна навести положення судового рішення відповідно до якого захисник, отримавши повідомлення про завершення досудового розслідування та надання доступу до матеріалів, на повідомлення органу досудового розслідування не відреагував, а з матеріалами кримінального провадження ознайомився вже під час судового розгляду. Враховуючи, що ознайомлення

з матеріалами досудового розслідування є правом, а не обов'язком сторони захисту, тому не реалізація захисником зазначеного права за умов належного виконання стороною обвинувачення приписів ст. 290 КПК України в частині надання доступу до матеріалів досудового розслідування, не є підставою для визнання доказів недопустимими [15]. В даному випадку гарантіями забезпечення права на ознайомлення з матеріалами досудового розслідування є належне виконання стороною обвинувачення приписів ст. 290 КПК України. Відповідно, в цій ситуації, пасивна поведінка захисника слугувала відмовою від законного права.

Інший приклад відмови від права у кримінальному процесі наводить Т. О. Лоскутов, який зазначає, що в умовах воєнного стану в інтересах безпеки досить логічним виглядає можливість відмови підозрюваного (обвинуваченого) від використання права бути присутнім під час вирішення питання про застосування (продовження) запобіжного заходу, у тому числі тримання під вартою. При наявності достатніх та ефективних гарантій відмови від зазначеного права питання про застосування (продовження) тримання під вартою може вирішуватися за відсутності підозрюваного (обвинуваченого). У такому разі його участь може компенсуватися обов'язковою участю захисника. У випадку, коли сторона обвинувачення також не зможе взяти участь у відповідному засіданні, то розгляд може відбуватися взагалі за відсутності сторін кримінального провадження [16, с. 131].

Отже, підсумовуючи вищезазначене, можна зробити наступний підсумок: забезпечення прав і законних інтересів людини на досудовій стадії кримінального провадження включає в себе створення умов як для юридичної і фактичної можливості використання прав та задоволення законних інтересів, так і для законної можливості відмови від прав та законних інтересів.

Права, якими наділені учасники кримінального провадження, не можуть самі по собі автоматично забезпечити власне існування. Роль чинників, що забезпечують їх реалізацію, виконує система законодавчо закріплених положень (норм, принципів, вимог тощо), завдяки яким у кримінальному процесі має бути забезпечений перехід від передбачених законом можливостей до реальної дійсності. Гарантії прав особи виконують роль засобів, завдяки яким забезпечується можливість виключення чи принаймні мінімізації професійних помилок з боку органів розслідування та правосуддя щодо громадянина [17, с. 4]. Обов'язковим елементом забезпечення прав

і законних інтересів людини у досудовому кримінальному провадженні є наявність процесуальних гарантій, котрі мають унормовуватися та реалізовуватися у практичній площині.

Гарантії основних прав і свобод людини і громадянина під час проведення досудового розслідування становлять собою систему норм, принципів, умов і вимог, які в сукупності повинні забезпечувати додержання прав, свобод та законних інтересів особи [18, с. 233].

На рівні дисертаційного дослідження І. Ю. Бабенко стверджує, що системою забезпечення прав людини в досудовому кримінальному провадженні охоплюється нормативна та реалізаційна складові гарантування прав людини. Нормативна складова полягає у створенні якісних кримінальних процесуальних норм, що чітко регламентують права людини в кримінальному провадженні. Реалізаційна складова пов'язана з формуванням ефективної практики реалізації прав людини [19, с. 10].

Погоджуючись з авторкою щодо розподілу процесуальних гарантій на нормативну та реалізаційну складові, необхідно підкреслити, що саме шляхом вказаних видів процесуальних гарантій (законодавчих та реалізаційних) має забезпечуватися можливість використання права та задоволення законного інтересу або можливість відмови від права та законного інтересу.

У теорії кримінального процесу для забезпечення прав і свобод пропонується нормативне закріплення різних процесуальних гарантій, наприклад, участь захисника, безперервний відеозапис [20, с. 280], безальтернативна участь понятих, подальший автоматичний судовий контроль, прокурорський нагляд тощо [21, с. 181]. Вказані та інші процесуальні гарантії мають закріплюватися у кримінальному процесуальному законодавстві та реалізовуватися у практиці кримінального провадження для забезпечення можливості використання права та задоволення законного інтересу чи можливості відмови від права та законного інтересу.

Висновки. На підставі аналізу наукової літератури та чинного законодавства нами сформульовано поняття «забезпечення прав і законних інтересів людини у досудовому кримінальному провадженні» як надання особі юридичної та фактичної можливості використання права та задоволення законного інтересу або можливості відмови від права та законного інтересу шляхом правового регулювання та реалізації процесуальних гарантій прав та законних інтересів людини у досудовому кримінальному провадженні.

Список літератури:

1. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 12.01.2024).
2. Остафійчук Г. В. Дотримання процесуальних гарантій забезпечення прав, свобод і законних інтересів особи у кримінальному провадженні при використанні технічних засобів. *Наше право*. 2015. № 5. С. 85–89.
3. Забезпечення прав, свобод і законних інтересів особи на стадії досудового розслідування : монографія / В. Г. Дрозд та ін.; Держ. наук.-досл. ін-т. ; Харків. нац. ун-т внутр. справ. Херсон: Видавничий дім «Гельветика», 2019. 498 с.
4. Кохановський Д. О. Проблемні питання щодо визначення поняття та сутності забезпечення прав особи в кримінальному провадженні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Право*. 2014. Вип. 28 (3). С. 73–75.
5. Мельниченко А.В. Забезпечення прав особи на досудовому розслідуванні: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2018. 294 с.
6. Кучинська О.П., Іванов М.С. Механізм забезпечення прав людини в кримінальному провадженні: поняття і складові елементи. *Право і суспільство*. 2018. № 2. С. 236–242.
7. Лоскутов Т.О. Предмет правового регулювання у кримінальному процесі : дис. ... д-ра. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2016. 445 с.
8. Тітко І.А. Нормативне забезпечення та практика реалізації приватного інтересу в кримінальному процесі України. автореф. дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2016. 37 с.
9. Лоскутов Т.О. Предмет регулювання кримінального процесуального права : монографія. Київ : Юридичний світ, 2016. 416 с.
10. Лобойко Л.М., Банчук О.А. Кримінальний процес : навч. посіб. Київ : Ваїте, 2014. 280 с.
11. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Шабельник проти України» від 19.02.2009 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_457#Text (дата звернення: 15.01.2024).
12. Доказування на досудовому розслідуванні : навч. посіб. / Волобуєва О.О., Городецька М.С., Лоскутов Т.О., Шапарь А.О. Київ : ВД Дакор, 2022. 120 с.
13. Первомайський О.О. До питання про здійснення та відмову від суб'єктивного цивільного права. *Проблеми цивільного права та процесу*. 2017. С. 197-199. URL : https://univd.edu.ua/general/publishing/konf/19-20_05_2017/pdf/60.pdf : (дата звернення: 13.01.2024).
14. Ганжерлі А.О. Відмова від суб'єктивних цивільних прав в речових правовідносинах : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Харків, 2019. 23 с.
15. Постанова Верховного Суду колегією суддів Другої судової палати Касаційного кримінального суду від 10.12.2019 р. Справа № 132/185/18. Провадження № 51-3675 км19. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/86435630> (дата звернення: 21.01.2024).
16. Лоскутов Т.О. Правова регламентація тримання під вартою в умовах воєнного стану. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка*. 2022. № 2 (98). С. 126–135.
17. Кучинська О. П. Поняття гарантій забезпечення прав учасників кримінального провадження. *Адвокат*. 2012. № 7. С. 4–8.
18. Чіпець О. І. Забезпечення прав людини під час проведення досудового розслідування у кримінальному процесі України. *Право і суспільство*. 2014. № 2. С. 228–233.
19. Бабенко І.Ю. Сучасні гарантії реалізації прав людини на стадії досудового розслідування за законодавством України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Маріуполь, 2021. 16 с.
20. Лоскутов Т.О. Правове регулювання гібридів кримінальних процесуальних дій в умовах воєнного стану. *Порівняльно-аналітичне правознавство*. 2022. № 2. С. 277–281.
21. Лоскутов Т.О. Правове регулювання волевиявлення особи щодо проведення кримінальних процесуальних дій в умовах воєнного стану. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія ПРАВО*. 2023. Випуск 75 : частина 2. С. 177–182.

Marynych O.Yu. THE CONCEPT OF ENSURING HUMAN RIGHTS AND LEGAL INTERESTS IN PRE-TRIAL CRIMINAL PROCEEDINGS

The purpose of this article is to formulate the concept of ensuring the rights and legitimate interests of a person in pre-trial criminal proceedings. This definition should be universal and cover all aspects of ensuring one or another right and legitimate interest of a person at the pre-trial stage of criminal proceedings. Thus, in the course of the study, it was found that one of the elements of the concept of ensuring the rights and legitimate interests of a person in pre-trial criminal proceedings is providing the participants of the pre-trial stage of criminal proceedings with the opportunity to exercise their legal rights (providing a legal and factual opportunity to exercise rights). It is noted that ensuring the rights and legitimate interests of a person

at the pre-trial stage of criminal proceedings includes the creation of conditions for both the legal and actual possibility of exercising rights and satisfying legitimate interests, as well as for the legal possibility of waiving rights and legitimate interests. It is argued that a mandatory element of ensuring the rights and legitimate interests of a person in pre-trial criminal proceedings is the presence of procedural guarantees, which should be standardized and implemented on a practical level. It is emphasized that the possibility of using the right and satisfaction of the legal interest or the possibility of waiving the right and the legal interest should be ensured by means of legislative and implementing procedural guarantees. Based on the analysis of scientific literature and current legislation, we have formulated the concept of "ensuring the rights and legitimate interests of a person in pre-trial criminal proceedings" as providing a person with the legal and factual opportunity to exercise the right and satisfy the legitimate interest or the opportunity to waive the right and legitimate interest through legal regulation and implementation of procedural guarantees of human rights and legitimate interests in pre-trial criminal proceedings.

Key words: *rights, legal interests, pre-trial proceedings; ensuring rights, ensuring legal interests, procedural guarantees.*